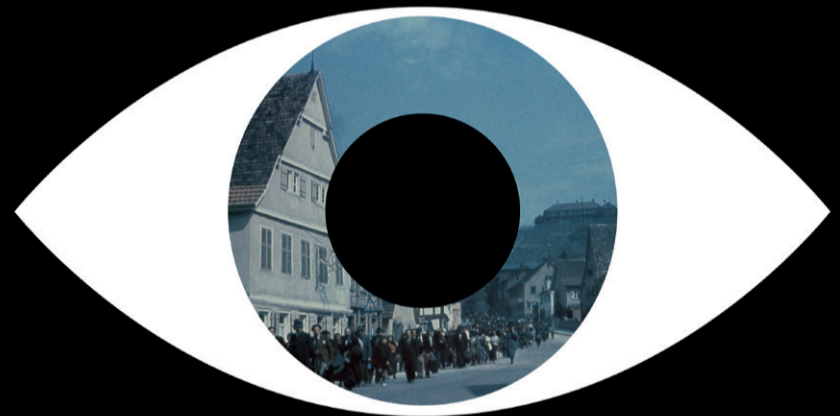

70 ÅR SEDAN BEFRIElsen

Vitnesmål från
de som var med

”Det farligaste var naturligtvis att man tog alla rättigheter från judarna. Precis allting.”

FOTO: IDA LINDGREN

BELA CZITRON

Född 1925 i Rumänien. I en stad som 1940 övertas av Ungern. Familjen består av Bela, hans mamma och pappa samt två äldre systrar. När området blir ungerskt inskränks judarnas rättigheter.

1944 samlar man ihop stadens judar i en skolbyggnad. Hela familjen tvångsförflyttas till en tegelfabrik. En kort tid därefter deporteras Bela och pappan till Auschwitz, mamman och systarna till Bergen-Belsen. Bela blir förd till Buchenwald. Pappan blir kvar i Auschwitz och senare Dachau, där han troligtvis dör.

Lägret befrias av amerikanerna men Bela insjuknar i tyfus. Han överlever och när han är frisk nog påbörjar han en lång vandring och återförenas till slut med sin mamma och sina systrar.

Belas ena syster tar sig till Sverige med en av hjälptransporterna, men Bela ger sig av till sin födelsestad för att leta efter sin far. Han återfinner honom aldrig och så småningom tar han sig till Sverige där hans syster finns.

ANTISEMITISM

Antisemitism är ett samlande begrepp, med månghundraåriga rötter i Europa, för hat och fientlighet mot judar som kollektiv. Redan under medeltiden attackerades judar av den kristna kyrkan. Förintelsen, folkmordet på över sex miljoner judar under andra världskriget, är

det mest extrema uttrycket för antisemitism. Nazisterna såg judarna som ett hot mot den "ariska rasens" överlevnad. I dag har antalet attacker mot judiska institutioner ökat i Europa, och antijudiska slagord har använts vid demonstrationer.

FOTO: PRIVAT

SOFIA TAIKON

Född 1935 i Polen. Den romska familjen förklaras som icke önskvärd av nazisterna när kriget bryter ut. 1942 fångslas de och placeras i ett getto. Ett år senare flyttas de till koncentrationslägret Auschwitz-Birkenau. Som tolvåring får hon Z-4515 tatuerat på armen. Den 4515:e registrerade zigeniska fången i lägret.

Pappan förs bort från familjen. Brodern skickas i väg till ett annat läger och Sofia skickas till ytterligare ett annat läger. Långt senare får hon veta att alla romer i Auschwitz-Birkenau kort därefter gasades ihjäl.

När krigsslutet närmar sig kommer Sofia till Sverige med de vita bussarna men de svenska myndigheterna vill sända henne tillbaka till Polen. Några romer i Sverige får höra talas om henne och upptar henne i sin släkt.

Så småningom gifter hon sig och får barn och barnbarn. Mardrömmarna följer henne genom livet och kroppen är märkt av den hårda behandlingen i lägret.

Sofia Taikon gick bort 2005.

”Under andra världskriget satt jag i två koncentrationsläger. Hela min familj mördades.”

ANTIZIGANISM

Antiziganismen, rasismen mot romer, har funnits i Europa lika länge som romerna själva. Romer har levt i Sverige sedan början av 1500-talet. Få andra grupper har genom historien blivit så systematiskt förföljda, diskriminerade och trakasserade som romerna. De

har utsatts för tvångssteriliseringar, tvångsomhändertaganden av barn och påtvingad assimilation. Nazisternas terror under andra världskriget utgjorde en kulmen av förtrycket och kostade ett okänt antal, men sannolikt hundratusentals romer livet.

WILMA LUNDSTRÖM

Född 1924 i Rhaunen i Tyskland. Familjen består av föräldrarna och tre barn. I byn bor hela slakten sedan generationer. Man lever ett liberalt judiskt liv.

När Hitler tar makten 1933 försämras livet stegvis. Särbehandling, utstötning och begränsade rättigheter förstör familjens möjligheter. 1938 slutar Wilma skolan för att jobba som hembiträde i Frankfurt. Efter Kristallnatten förs de manliga släktingarna till olika koncentrationsläger. Hennes bror lyckas utvandra till Palestina och Wilma får ett inresevisum till Sverige. I Sverige får hon så småningom ett kontorsarbete på Bonniers förlag i Stockholm.

Föräldrarna och systemen deporteras till Łódź 1941 där fadern dör. 1944 förflyttas mamman och systemen till Chełmno i Polen där systemen troligtvis dödas direkt. Mamman tvingas ut på en av de så kallade dödsmarscherna i slutet av kriget. Slutmålet är Bergen-Belsen. Där tar spåren efter henne slut.

Wilma stannar i Sverige, gifter sig och får två barn. Wilma Lundström gick bort 2010.

”I Frankfurt hade dom slagit sönder alla judiska affärer och synagogan.”

FOTO: PRIVAT

KRISTALLNATTEN

Natten mellan den 9 och 10 november 1938 brändes och förstördes över 1 400 synagogor och bönehus. Omkring 7 500 judiska butiker fick skyltfönstren krossade, vandaliserades och plundrades. Även judiska bostäder vanda-

liserades. Judar misshandlades, mördades och många begick självmord i desperation. 30 000 judiska män arresterades och skickades till koncentrationslägren Dachau, Buchenwald och Sachsenhausen.

”Hungern var något som vred i inälvorna. Jag var jämt och ständigt hungrig.”

JAKOB RINGART

Född i Łódz i Polen 1925. Hans far är bankkamrer och hans mor hemmafru. Han har två äldre bröder. Jakob döms 1939 till fängelse för att ha uppehållit sig på stadens huvudgata som inte får beträdas av judar. Familjen tvingas bo i Łódz getto och förs till Auschwitz-Birkenau 1944 när gettot stängs. Jakob skiljs från sina föräldrar och återser dem aldrig. Efter att ha transporterats runt med godsvagn i ett Tyskland i sönderfall befrias han den 2 maj 1945 av den amerikanska armén.

Han erbjuds sjukhusvård i Sverige. Utbildar sig till ingenjör och arbetar vid svenska elektronikföretag fram till pensionen. Jakob får fyra barn och åtta barnbarn. 2014 gick Jakob Ringart bort 89 år gammal.

FOTO: JOHANNA HANNO

GETTON

Efter andra världskrigets utbrott 1 september 1939 införde nazisterna snabbt bestämmelser som tvingade de polska judarna att lämna sina hem och flytta till särskilda områden i städerna. De första gettona bildades i början av 1940 och snart fanns hundratals små och stora

getton runt om i Polen och övriga östra Europa. Gettoiseringen var början på en koncentrations- och insamlingsprocess som senare avsevärt skulle underlätta nazisternas nästa steg i Förintelsen.

FRANCISKA LEVY

Född 1928 i Tjeckoslovakien i en by som Hitler tilldelar Ungern 1939. Familjen är fattig och mycket religiös.

Antisemitismen tilltar när området blivit ungerskt. Det införs raslagar som begränsar judars rättigheter alltmer. En natt hörs skrik från grannhuset. Nästa dag får Franciska veta att grannfamiljen blivit bortförd och skjutits. Och själv förs hon till stadens getto tillsammans med föräldrarna, en syster och en systerson.

Därefter deporteras de till Auschwitz. Föräldrarna dör i gaskamrarna. Franciska blir springflicka åt en lägervakt vilket ger henne favörer. Hon väljs ut som arbetskraft och förflyttas till lägret i Weisswasser. I slutet av kriget hamnar hon i en av de så kallade dödsmarscherna. Via Bergen-Belsen kommer hon till Hamburg och når Danmark vid krigsslutet. Med hjälp av Röda Korset kommer hon till Sverige.

De flesta i Franciskas stora släkt förintades av nazisterna.

”170 personer i en vagn. Utan mat. Utan någonting i flera dygn. Man kan inte föreställa sig.”

DEPORTATION

Deportationerna av miljoner judiska européer utgjorde en organisatorisk förutsättning för Förintelsen. Judarna i Väst-, Central- och Sydeuropa kunde inte dödas i sina hemländer, eftersom de tyska ockupanterna var beroende av civilbefolkningens samarbete. Det stod klart

för Hitler och andra ledare att morderna måste ske i hemlighet. Av dessa och andra skäl beslöt de mot slutet av 1941 och början av 1942 att judarna inte skulle dödas där de levde, utan i stället transporteras till specialbyggda döds-läger i Polen.

”Jag ville krama om min pappa en sista gång men när jag vände mig om så var han borta.”

FOTO: JOHANNA HANNO

LIVIA FRÄNKEL

Född 1927 i staden Sighet i Transsylvanien som då tillhörde Ungern. Yngsta barnet av två i en varm och kärleksfull familj.

1944 deporteras Livia och hennes familj i godsvagnar från Sighet. Livia hamnar i Auschwitz-Birkenau och skiljs från sina föräldrar. Föräldrarna mördas ett par dagar senare i gaskamrarna. Livia och hennes syster skickas efter sex veckor till ett arbetsläger i Hamburg. När de allierade närmar sig Hamburg 1945 förs systrarna till Bergen-Belsen i godsvagnar. De befrias av engelska soldater den 15 april.

Livia kommer tillsammans med sin syster till Sverige med båt. Hon börjar studera och gifter sig 1947 med Hans Fränkel. Hon bor kvar i Stockholm och har tre barn och sex barnbarn.

KONCENTRATIONSÄGER

I Tyskland upprättades det första koncentrationslägret redan den 22 mars 1933, strax efter att nazisterna hade kommit till makten. Under fruktansvärda förhållanden skulle fångarna brytas ned med hårt arbete, terror och förnedring. Fram till 1935 var det främst politiska fångar som sändes till koncentrationslägren.

Men därefter befolkades lägren mer och mer av icke-politiska fångar, judar, romer, homosexuella, "asociala", Jehovas vittnen och kriminella. Under krigsåren deporterades hundratusentals människor i de ockuperade länderna till koncentrationslägren.

”Det var definitivt inte någon glädjeyra, jag kände mig helt tom, jag var så dålig, mager och hade frostsador och kunde inte gå.”

FOTO: JOHANNA HANNO

JOVAN RAJS

Född 1933 i Jugoslavien. Yngsta barnet i en familj där mamma är hemmafru och pappa bokhandlare. Kriget når Jugoslavien 1941 och alla i hans närmaste familj mördas.

Jovan klarar sig genom att leva gömd hos ungerska släktingar. När tyska trupper går in i Ungern 1944 förs han till ett getto i Szeged och därifrån till tvångsarbete i Österrike. Vintern 1945 vistas han i koncentrationslägret Bergen-Belsen och under våren i Theresienstadt nära Prag. Där befrias han av ryssarna den 8 maj 1945.

Jovan återvänder till sina hemtrakter i nuvarande Serbien och bor med sin moster och hennes familj. Han utbildar sig till läkare och gifter sig 1958 med Dina Vajs. De får två döttrar och flyttar 1968 till Sverige. Jovan blir så småningom professor i rättsmedicin vid Karolinska Institutet i Stockholm.

BEFRIELSEN

Våren 1945 retirerade den tyska armén både i öst och i väst. För alla de som överlevt som fångar i nazityska fångelser och läger innebar de allierades offensiv en befrielse. Men många av de som överlevt fasorna i koncentrations- och förintelselägren var märkta för lång tid framöver, ibland för resten av livet. Under de

sista månaderna var koncentrationslägren i Tyskland överfulla. Redan dessförinnan rådde matbrist i lägren och sjukdomar var vanligt förekommande. I april och maj 1945 gick förhållandena från svåra till katastrofala. Majoriteten av de som suttit i läger plågades under årtionden framöver av hemska minnen.